EMILIA MAZUREK¹

Merril D. Smith (red.), *Cultural Encyclopedia of the Breast*, Rowman & Littlefield, Lanham Maryland 2014, ss. 288

Pierś jest jedną z wielu części ciała człowieka. Czy taka z pozoru zwyczajna część ciała może stać się przedmiotem zainteresowania specjalistów reprezentujących różnorodne dyscypliny naukowe, a ich refleksja wypełnić strony pokażnej encyklopedii? Wiele osób z pewnością nawet nie pomyślałoby o możliwości uczynienia z piersi kluczowego hasła interdyscyplinarnej encyklopedii, a wielu z tych, którzy dopuszczają taką możliwość bądź usłyszeli o idei stworzenia encyklopedii poświęconej piersiom, uznałoby przedsięwzięcie naukowe za nedoręczne i pozbawione sensu. Tymczasem na rynku wydawniczym pojawił się tom *Cultural Encyclopedia of the Breast* pod redakcją naukową Merrill D. Smith (2014a). Jest on efektem współpracy międzynarodowej grupy badaczek i badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe (m.in. medycynę, socjologię, pedagogikę, literaturę, historię, sztukę). I choć – jak stwierdza Smith – idea encyklopedii o piersi może wywoływać niedowierzanie, śmiech bądź grymas, to jednak jest to pionierskie w skali światowej, rzetelne i interdyscyplinarne kompendium wiedzy na temat tej szczególnej części ciała, która – jak żadna inna – nasycona jest symbolicznymi znaczeniami, sprawiającymi, iż staje się „obiektem kulturowej fascynacji, jeśli nie wręcz obsesji” (Smith, 2014c, s. ix).

Smith we wprowadzeniu do encyklopedii stwierdza, że piersi były obiektem zainteresowania człowieka od czasów prehistorycznych. Były i nadal są inspiracją dla artystów (w szczególności malarzy, rzeźbiarzy, ikonografów, fotografów),

¹ Emilia Mazurek, Studium Nauk Humanistycznych i Społecznych, Politechnika Wrocławska, Polska, emilia.mazurek@pwr.edu.pl.

którzy uwieczniają wizerunki – najczęściej kobiecych – piersi. Obecnie piersi eksponowane są na okładkach kolorowych czasopism, ich wizerunek wykorzystywany jest w reklamach, prezentowany w filmach, a nawet w sztukach teatralnych. Mogą być one źródłem dumy, atrybutem atrakcyjności fizycznej i seksualnej, obiektem pożądania, ale także przyczyną cierpienia fizycznego (spowodowanego np. leczeniem chirurgicznym) i psychicznego (spowodowanego np. brakiem akceptacji ich wyglądu, rozmiaru). Piersi są symbolem życia, ale i choroby, a nawet śmierci, co w książce *Historia kobiecych piersi* akcentowała Marilyn Yalom (2012), posługując się metaforami „dawczynie życia” i „niszczycielki życia”². „Piersi są banalne, powszechne i cielesne. Piersi są nadzwyczajne, niezwykle i ekscytujące. Piersi są wszechobecne” (Smith, 2014b, s. 1).

Znaczenie, jakie miały na przestrzeni dziejów i nadal mają w medycynie, w życiu społecznym i kulturowym, w sposób szczególny uzmysławia kalendarium wydarzeń zamieszczone w recenzowanej encyklopedii. Za początkową datę przyjęto 33 000 rok p.n.e., ponieważ szacuje się, że z tego okresu pochodzi kawałek rzeźby przedstawiającej kobietę z ogromnymi piersiami i dużym brzuchem. Figurka ta została wykonana z fragmentu kła mamuta, a odnaleziona w jaskini na terenie Niemiec. Inne interesujące daty w kalendarium to m.in.:

- 1890 rok: eksperymentalna operacja powiększenia kobiecych piersi poprzez wstrzyknięcie w nie parafiny, wykonana przez austriackiego lekarza Roberta Gersuny’ego;
- 1909 rok: otwarcie pierwszego na świecie banku z ludzkim mlekiem;
- 1952 rok: wdrożenie przez Terese Lasser pierwszego programu wsparcia dla kobiet z rakiem piersi, nazwanego Reach to Recovery;
- 1959 rok: powstanie pierwszej lalki Barbie według projektu Ruth Handler;

² Smith (2014b) podaje, że zgodnie z szacunkami Światowej Organizacji Zdrowia rocznie można byłoby uratować około 800 000 dzieci na świecie, jeśli każde dziecko byłoby karmione piersią od urodzenia do drugiego roku życia. Tymczasem ponad 60% niemowląt nie jest karmionych piersią nawet przez pierwsze sześć miesięcy swojego życia. W oparciu o dane American Cancer Society Smith (2014b) prognozuje, że u jednej na osiem kobiet w Stanach Zjednoczonych zostanie zdiagnozowany inwazyjny rak piersi. Programy skriningowe oraz coraz większa świadomość zagrożenia tą chorobą przyczyniają się do wcześniejszej diagnozy, co zwiększa szanse na wyleczenie. Nie wszystkie mieszkanki globu ziemskiego mogą jednak liczyć na wczesną interwencję medyczną. Przykładowo, w Ugandzie kobiety nie są leczone, zanim choroba nie osiągnie stadium czwartego, co dramatycznie obniża ich szanse na przeżycie. Wiele z nich utrzymuje fakt choroby i leczenia w tajemnicy, ponieważ zgodnie z tamtejszym wierzeniem kobiety z jedną piersią są wiedźmami lub rak został spowodowany przez wiedźmę. Ponadto uboczne skutki chemioterapii (tj. utrata włosów, utrata wagi, zmiany w pigmentacji skóry) są zbliżone do oznak nosicielstwa wirusa HIV, co dodatkowo utrudnia sytuację chorych na raka piersi.

- 1962 rok: przeprowadzenie pierwszej operacji chirurgicznej, podczas której pacjentce wszczepiono silikonowe implanty;
- 1974 rok: rozpoczęcie działalności organizacji Reach to Recovery w Europie;
- 2013 rok: poddanie się profilaktycznej bilateralnej mastektomii przez aktorkę Angelinę Jolie (to wydarzenie zamyka kalendarium).

Recenzowana publikacja ma logicznie uporządkowaną strukturę, na którą składają się: przedmowa, podziękowania, wprowadzenie, kalendarium wybranych wydarzeń, 141 opisanych haseł, bibliografia oraz informacja o redaktorze naukowym tomu i autorach. Hasła ułożone są w porządku alfabetycznym. Każda pozycja zawiera wyjaśnienie pojęcia, opis jego związku z piersią, a także wykaz polecanej dla czytelnika literatury oraz imię i nazwisko autora/autorów. Niektóre opracowania haseł wzbogacone są czarno-białymi fotografiami. Każde hasło opatrzone jest odsyłaczami do haseł powiązanych, co ułatwia poszukiwanie i pogłębianie wiedzy z danego obszaru.

Niepodważalnym atutem recenzowanej encyklopedii jest różnorodność zawartych w niej haseł, analizujących fenomen piersi w perspektywy różnych dyscyplin naukowych. Dokonany przeze mnie przegląd i analiza wszystkich zawartych tu terminów pozwoliły na opracowanie ich klasyfikacji. Wyróżniłam następujące kategorie haseł: 1) medyczna (np. anatomia piersi, hormony, mammografia, rak piersi, ginekomastia, interseksualizm), 2) seksualna (np. orgazm sutkowy, pornografia, striptiz), 3) historyczna (np. starożytni lekarze, Anna Austriaczka, ideały piękna w renesansie, ideały piękna w XIX wieku, transwestytyzm w historii), 4) religijna (np. Biblia, Matka Boska, święci i męczennicy, religia), 5) kulturowa (np. ageizm, reklama, lalki Barbie, symbole płodności, Pinup Girls, prostytutka, biustonosz) 6) artystyczna (np. Fanny Burney, rzeźba, sztuka indyjska i afrykańska, literatura, taniec, transwestytyzm w literaturze), 7) społeczna (np. ruchy społeczne kobiet, karmienie piersią w miejscach publicznych, grupy wsparcia chorych na raka piersi), 8) psychologiczna (np. obraz ciała, zaburzenia odżywiania, więź matki z niemowlęciem/przywiązanie). Zaproponowana przeze mnie klasyfikacja jest jedynie próbą uporządkowania opracowanych haseł i z pewnością nie jest doskonała. W encyklopedii są bowiem opisane pojęcia, które z uwagi na inter- i transdyscyplinarny charakter trudno jednoznacznie przyporządkować do jednej z wyróżnionych kategorii (np. seksizm, karmienie piersią w miejscu publicznym, pornografia, striptiz). Dodatkowo warto zwrócić uwagę, że w zbiorze haseł znalazły się także imiona i nazwiska osób (m.in. Jan Jakub Rousseau, Zygmunt Freud, Susan Love), których odkrycia, działalność (także artystyczna) lub poglądy koncentrowały się na sferze płci człowieka, jego życiu seksualnym bądź problemach

zdrowotnych związanych z chorobami piersi oraz – choć w mniejszym wymiarze – nazwy instytucji (tj. Fundacja AVON dla kobiet, Susan G. Komen for the Cure, UNICEF). Różnorodność opisanych haseł postrzegam za jeden z największych atutów encyklopedii, ponieważ potwierdza on, że pierś nie jest zwyczajną częścią ciała, którą interesuje się wyłącznie medycyna, lecz jest wyjątkową częścią ciała naznaczoną symbolicznymi i metaforycznymi znaczeniami.

W dalszej części recenzji dokonam obszerniejszej rekapitulacji wybranych haseł, w których doborze posłużyłam się pewnym kluczem. Otóż dokonana przeze mnie analiza wszystkich haseł doprowadziła do postawienia wniosku, iż najwięcej z nich odnosi się do dwóch – już wcześniej wymienionych tu za Yalom – kategorii odnośnie co do piersi: „dawczynie życia” i „niszczycielki życia”. Hasła zawierające się w pierwszej z wymienionych kategorii to te, które wiążą się z naturalnym karmieniem dziecka. W sumie jest ich dwanaście: karmienie piersią, karmienie piersią w miejscu publicznym, kobiece mleko, mleko naturalne jako składnik pożywienia, donacja/banki mleka/sprzedaż, kontrowersje wokół piersi (tj. karmienie piersią w miejscu publicznym), ściąganie mleka, hormony, więź matka – dziecko, sutki, piersi po porodzie, ciąża. Natomiast hasła, które opisują piersi jako „niszczycielki życia” są związane z rakiem piersi. W sumie jest ich szesnaście: Amazonki, Fundacja AVON dla kobiet, lalki Barbie, rak piersi, grupy wsparcia, leczenie raka piersi, zabieg rekonstrukcji piersi, kontrowersje wokół piersi (tj. skuteczność mammografii w badaniach przesiewowych raka), terapia hormonalna, hormony, implanty, międzynarodowe normy kulturowe i tabu, mammografia, mastektomia i lumpektomia, Kampanie Różowej Wstążki, organizacja Susan G. Komen. W dalszej części recenzji przywołam wybrane przeze mnie pozycje należące do tych dwóch kategorii.

Karmienie piersią ('Breastfeeding') zostało zdefiniowane przez Sarę Smits Kenney jako „dostarczanie pokarmu niemowlętom i małym dzieciom w postaci mleka pochodzącego z piersi kobiety będącej w okresie laktacji” (Smits Kenney, 2014, s. 57). Tradycyjnie uznaje się, że jest to jedna z naturalnych czynności, w którą wspólnie mogą zaangażować się matka i jej nowo narodzone dziecko, a podczas niej tworzy się szczególna więź pomiędzy rodzicielką a jej potomkiem. Oprócz tej wymienia się następujące korzyści wynikające z naturalnego karmienia: zdrowotne (w tym przede wszystkim immunologiczne), odżywcze, rozwojowe, psychologiczne, społeczne, ekonomiczne, a nawet ekologiczne. Jednakże pomimo powszechnej świadomości ich istnienia na świecie tylko 35% niemowląt jest karmionych właśnie w ten sposób przez pierwsze cztery miesiące życia. Dane statystyczne dla Stanów Zjednoczonych w tym zakresie, jak zaznacza autorka, są jeszcze gorsze. Około 72% kobiet deklaruje, że zainicjowały karmienie piersią

tuż po narodzinach dziecka, natomiast po siedmiu dniach od porodu odsetek karmiących spada do 63%. Niemowlęta w szóstym miesiącu życia są karmione już tylko przez 13% matek.

Powołując się na badania przeprowadzone przez Kathryn Pallister, Smits Kenney wymienia czynniki, które wpływają na wybór kobiety dotyczący karmienia piersią bądź rezygnacji z tego: zasady formalne i inicjatywy edukacyjne, funkcjonowanie szpitali „przyjaznych dzieciom”, sieci wsparcia, wiedza (także pochodząca z opowieści przyjaciół i rodziny), dostępność miejsc publicznych przyjaznych karmiącym, sposób postrzegania karmienia piersią przez społeczeństwo, a także wizerunek karmienia piersią kreowany przez media. Chociaż w mediach przedstawia się korzyści wynikające z karmienia dziecka mlekiem matki, to jednak częściej pokazuje się dzieci karmione butelką. Jedną z przyczyn niewielkiej obecności wizerunku kobiet karmiących naturalnie w mediach jest utożsamianie piersi w społeczeństwach zachodnich z pożądaniem seksualnym, nie zaś z ich funkcją biologiczną. Stąd karmienie piersią w miejscu publicznym określane jest jako nieprzyzwoite, a nawet wstrętne i perwersyjne. Wyniki badań dowodzą, że nawet ci ludzie, którzy dostrzegają korzyści płynące z karmienia piersią, nie postrzegają tej czynności za naturalną w miejscu publicznym i wolą nie oglądać karmiących matek. Na pejoratywny stosunek ludzi wobec naturalnego karmienia może mieć także wpływ skłonność dziennikarzy do pokazywania go w atmosferze skandalu, np. opublikowanie w dniu 21 maja 2012 roku na okładce magazynu „Time” kontrowersyjnego zdjęcia matki karmiącej piersią trzyletniego syna.

O bardzo interesującej idei pisze Victoria Team (2014), autorka hasła ‘Breast Milk, Donation/Banking/Selling’ (Mleko naturalne. Donacja/banki mleka/sprzedaż). Banki mleka są specjalistycznymi laboratoriami zajmującymi się pozyskiwaniem mleka kobiecego, przechowywaniem go i dystrybuowaniem. Najczęściej mleko ofiarowane jest przez kobiety, które mają nadmiar pokarmu, ale także przez te, które straciły dziecko. Pokarm pochodzący od innej kobiety podawany jest najczęściej wcześniakom, noworodkom chorym bądź tym, których matki biologiczne nie są w stanie karmić ich piersią. Pierwszy na świecie bank kobiecego mleka powstał w 1909 roku w Austrii³. Natomiast w latach 80. XX wieku wiele banków mleka zostało zamkniętych ze względu na pandemię AIDS. Współcześnie ich funkcjonowanie wiąże się z licznymi dylematami natury etycznej, epidemiologicznej i zdrowotnej. Zagrożeniem jest także niekontrolowana, bezpośrednia,

³ Pierwsza w Polsce placówka banku mleka kobiecego powstała 28 marca 2012 roku w Warszawie na mocy umowy partnerskiej zawartej pomiędzy Fundacją Bank Mleka Kobiecego a Samodzielnym Publicznym Szpitalem Klinicznym im. prof. W. Orłowskiego w Warszawie.

sprzeczna z prawem sprzedaż kobiecego mleka (także za pośrednictwem stron internetowych).

Do drugiej z wyróżnionych przeze mnie kategorii haseł należą te, które bezpośrednio wiążą się z rakiem piersi. Hasło ‘Amazons’ (Amazonki) zostało opracowane przez Elizabeth Jenner (2014). Określenie to odnosi się do kobiet, które zgodnie z legendą odejmowały sobie prawą pierś, aby łatwiej im było strzelać z łuku. Amazonki walczyły jak mężczyźni, ale też i przeciwko nim. Były niezależne, a mężczyźni potrzebowały jedynie w celach prokreacyjnych. Obecnie, w nawiązaniu do legendy, kobiety po chirurgicznym leczeniu raka piersi przyjęło się nazywać amazonkami. Nazywają siebie w ten sposób także chore aktywizujące się w ruchu społecznym, działającym m.in. z myślą o wzajemnym wspieraniu się w walce z chorobą.

Historię formowania się i rozwoju grup wsparcia kobiet ze zdiagnozowanym rakiem piersi w Stanach Zjednoczonych i w Polsce przybliżyły Gayle Sulik i Edyta Zierkiewicz (2014a), autorki hasła ‘Breast Cancer Support Groups’ (Grupy wsparcia chorych na raka piersi). Już od początku XX wieku amerykańskie pacjentki chore na raka piersi podejmowały oddolne inicjatywy, poprzez które chciały uzyskać więcej informacji na temat tej choroby. W 1952 roku Terese Lasser, bazując na własnych doświadczeniach, powołała pierwszy program wsparcia dla amazoнок oparty na idei wolontariatu pacjenckiego, nazwany Reach to Recovery. „Nazwa ta jest tłumaczona jako Dąż do sprawności lub Osiągnij ponownie zdrowie” (Zierkiewicz, Wechmann, 2013, s. 34). W 1969 roku American Cancer Society zaadaptowało program Reach to Recovery. Biorąc pod uwagę, że wiele chorych bardziej niż raka obawiało się radykalnej mastektomii i jej konsekwencji, program zakładał pomoc kobietom w akceptacji zmian w wyglądzie po odjęciu piersi. Uwagi wymagały także takie problemy jak autorytarna relacja lekarz – pacjentka, problemy w komunikacji pomiędzy lekarzami a chorymi, inwazyjne metody leczenia raka. W latach 70. ruchy społeczne działające z myślą o ochronie praw kobiet, pacjentów i konsumentów podejmowały inicjatywy mające na celu m.in. destygmatyzację raka piersi oraz promowanie podmiotowego traktowania pacjenta w systemie opieki medycznej. Na początku lat 90. aktywność kobiet zaowocowała powstaniem w Stanach Zjednoczonych efektywnie działającego ruchu społecznego na rzecz walki z rakiem piersi i pomocy chorym.

Doświadczenia amerykańskie wywarły wpływ na formowanie się grup samopomocowych na świecie, także w Polsce. Załączki polskiego ruchu amazońskiego sięgają lat 80. XX wieku, kiedy to specjaliści z warszawskiego Centrum Onkologii po powrocie z wyjazdu stypendialnego do Stanów Zjednoczonych zaadaptowali ideę wspierania chorych na rodzimym gruncie. Powołano pierwszą grupę pa-

cjentek, które spotykały się po to, aby rehabilitować niesprawną po mastektomii rękę. Dopiero po czterech latach grupa kobiet korzystających z rehabilitacji zaczęła przekształcać się w grupę wsparcia. Właściwy rozwój ruchu amazońskiego w Polsce nastąpił w drugiej połowie lat 90., kiedy to nadano osobowość prawną pierwszemu klubowi amazonek, zaczęły formować się kolejne grupy wsparcia podejmujące współpracę ze szpitalami i z lekarzami, na oddziałach onkologicznych zaczęły natomiast pojawiać się przeszkolone wolontariuszki⁴. Sulik i Zierkiewicz wskazują trzy najważniejsze wpływy amerykańskich doświadczeń na amazoński ruch w Polsce: idea wolontariatu przeszkolonych chorych odwiedzających inne chore na oddziałach szpitalnych, przyznawanie corocznych nagród dla zasłużonych w zakresie raka piersi, ogłoszenie 17 października Dniem Walki z Rakiem Piersi.

Te same autorki (Sulik, Zierkiewicz, 2014b) opracowały hasło ‘Pink Ribbon Campaigns’ (Kampanie Różowej Wstążki). Geneza kampanii wiąże się z działalnością fundacji Susan G. Komen – największej organizacji charytatywnej związanej z rakiem piersi w Stanach Zjednoczonych. W 1991 roku każdy uczestnik biegu charytatywnego *Race for the Cure*, zorganizowanego w Nowym Jorku przez fundację, otrzymywał różową wstążkę. Jednak różowa wstążka stała się „oficjalnym” symbolem raka piersi w 1992 roku, kiedy to z inicjatywy Evelyn Lauder i Alexandry Penney (redaktorki magazynu „Self”) nagrodą związaną z rakiem piersi została różowa wstążka. Kolor ten kojarzy się z delikatnością, wrażliwością, pięknem, a jednocześnie z płcią żeńską. Skojarzenia te są diametralnie odmienne od skojarzeń związanych z rakiem piersi. Nagroda ta była przyznawana każdego roku. Natomiast na całym świecie zaczęto sprzedawać miliony różowych wstążeczek symbolizujących raka piersi i solidarność z chorymi. Do kampanii przyłączył się także koncern AVON, producent kosmetyków. AVON realizuje program sprzedaży gadżetów sygnowanych różową wstążką w 58 krajach, a część dochodu – zgodnie z deklaracjami koncernu – jest przekazywana na rzecz walki z rakiem piersi. Kampanie Różowej Wstążki stały się częścią kultury popularnej, a jednocześnie wiążą się z komercją niemającą niczego wspólnego z solidaryzowaniem się z chorymi na raka piersi. Produkcja i dystrybucja przedmiotów opatrzonych symbolem różowej wstążki staje się bardzo intratna, natomiast – wbrew deklaracjom sprzedających – procedury związane z przeznaczaniem części dochodu ze sprzedaży na pomoc chorym na raka piersi oraz na badania dotyczące tej choroby nie są transparent-

⁴ Historia formowania się i rozwoju ruchu amazonek w Polsce została opisana w książce: Zierkiewicz, E., Wechmann, K. (2013). *Amazonki – moje życie. Historia ruchu kobiet po leczeniu raka piersi z biografią liderki w tle*. Inowrocław: Fundacja Ekspert – Kujawy.

ne. Stąd pojawiają się głosy zachęcające ludzi do niebrania udziału w „wojnie” przeciwko rakowi piersi realizowanej na drodze konsumpcji.

Kampanie Różowej Wstążki polegają nie tylko na sprzedaży gadżetów sygnowanych różową wstążką, ale także na kojarzeniu raka piersi właśnie z kolorem różowym w ramach różnych działań społecznych i kulturowych. Jako przykład Sulik i Zierkiewicz podają zapoczątkowane w 2000 roku przez Lauder globalne pokazy iluminacji świetlnych. W roku inaugurującym tę inicjatywę 26 obiektów (w tym Sydney Opera House) w 22 krajach zostało oświetlonych kolorem różowym, a do 2012 roku liczba obiektów biorących udział w tym projekcie wzrosła do ponad 200.

Alina Łysak (2014) w opracowaniu hasła ‘Barbie Dolls’ (lalki Barbie) nawiązała do włączenia się producentów i projektantów tejże lalki do Kampanii Różowej Wstążki. Jak podkreśla autorka, wygląd lalki Barbie był wzorowany na niemieckiej lalce Bild Lilli, zaprojektowanej z myślą o dorosłych, a dopiero później przeznaczonej dla dzieci. Pierwsza lalka Barbie została stworzona w 1959 roku przez Ruth Handler, a produkowana przez firmę Mattel. Barbie była pierwszą lalką w Stanach Zjednoczonych, która wyglądała jak dorosła kobieta i miała piersi, choć pozbawione sutków. Ruth Handler wierzyła, że dziewczynki, którym piersi jeszcze nie urosły, marzą o nich, a tym samym chcą bawić się lalką, której sylwetka odzwierciedla wygląd dorosłej, atrakcyjnej kobiety. Lalka Barbie stała się ikoną kultury, symbolem kobiecości, choć jej figura jest niemożliwa do osiągnięcia przez prawdziwą kobietę. Są jednak kobiety, które chcąc upodobnić się do Barbie, poddają się wielu operacjom chirurgicznym oraz innym reżimom estetycznym.

W 2006 roku wprowadzono na rynek kolekcję The Breast Cancer Pink Ribbon Barbie Doll, zaprojektowaną przez Roberta Besta. Lalka ubrana była w różową suknię, a jej ramiona okalał różowy szal uformowany w kształt wstążki. Dodatkowo do lewej piersi lalki została przypięta wstążeczka. Część dochodu ze sprzedaży lalki miała zostać przekazana na wsparcie fundacji Susan G. Komen. Inicjatywa ta została poddana krytyce, ponieważ wygląd lalki nie miał niczego wspólnego z wyglądem chorej na raka piersi kobiety, zaś na pomoc chorym przekazywana była nieznaczną część uzyskiwanych dochodów. W odpowiedzi członkowie Young Survival Coalition zaprojektowali alternatywną lalkę i opublikowali jej zdjęcie w Internecie. Ich lalka jest łysa, z bandażem na klatce piersiowej, a jej atrybutem jest zestaw zawierający kroplówkę, leki, recepty oraz miskę niezbędną podczas wymiotów.

Nie sposób w recenzji encyklopedii dokonać rekapitulacji wszystkich zamieszczonych w niej haseł. Wybrane przeze mnie zagadnienia są jedynie drobną egzemplifikacją zawartości encyklopedii, a jednocześnie stają się pretekstem

do oceny recenzowanego zbioru. *Cultural Encyclopedia of the Breast* różni się od klasycznych encyklopedii dostępnych na rynku wydawniczym, do których mogliśmy już przywyknąć. Na uwagę zwraca trafny dobór haseł i sposób ich zaprezentowania, uwzględniający tytuł encyklopedii jako temat przewodni. Objaśnienia nie zamykają się w krótkiej definicji, lecz są pogłębionym studium wybranego problemu. Taki sposób opracowania materiału sprzyja studiowaniu i zachęca do poszukiwania kolejnych, zbliżonych tematycznie haseł, do czego zachęcają zamieszczone po każdym opracowaniu wskazówki do dalszego czytania. Obok wielu atutów recenzowanej publikacji można wskazać także jej nieliczne mankamenty. Nazbyt duża reprezentacja problemów przedstawionych z perspektywy kultury i doświadczeń amerykańskich, przy jednoczesnym niedostatecznym ukazaniu różnic międzykulturowych, może budzić rozczarowanie czytelnika. Niedosyt ten w pewien sposób rekompensować mogą liczne wątki o charakterze historycznym, w których uwypuklono genezę niektórych zjawisk i procesów zapoczątkowanych w wybranych zakątkach globu ziemskiego, a mających swoje implikacje w wymiarze globalnym.

Reasumując, recenzowana encyklopedia jest cennym interdyscyplinarnym studium analizującym fenomen piersi z perspektywy medycznej, społecznej i kulturowej. Opracowane przez zespół badaczek i badaczy, reprezentujących różnorodne ośrodki i dyscypliny naukowe, hasła stanowią przegląd dotychczasowych rozważań na temat piersi i jej znaczenia, a jednocześnie zachęcają do krytycznej refleksji nad wieloma zjawiskami i procesami, które mają miejsce w otaczającej nas rzeczywistości, a nie zawsze jesteśmy świadomi ich roli bądź nie dostrzegamy w nich niczego nadzwyczajnego lub niestosownego czy niewłaściwego. Praca doskonale wpisuje się tym samym w aktualną dyskusję dotyczącą roli ciała i cielesności we współczesnej kulturze oraz w rozwoju i edukacji człowieka.

Literatura:

- Jenner, E. (2014). Amazons. W: M.D. Smith (red.), *Cultural Encyclopedia of the Breast* (s. 13–14). Lanham Maryland: Rowman & Littlefield.
- Łysak, A. (2014). Barbie Dolls. W: M.D. Smith (red.), *Cultural Encyclopedia of the Breast* (s. 25–27). Lanham Maryland: Rowman & Littlefield.
- Smith, M.D. (red.). (2014a). *Cultural Encyclopedia of the Breast*, Lanham Maryland: Rowman & Littlefield.
- Smith, M.D. (2014b). Introduction. W: M.D. Smith (red.), *Cultural Encyclopedia of the Breast* (s. 1–4). Lanham Maryland: Rowman & Littlefield.
- Smith, M.D. (2014c). Preface. W: M.D. Smith (red.), *Cultural Encyclopedia of the Breast* (s. ix–xi). Lanham Maryland: Rowman & Littlefield.

- Smits Kenney, S. (2014). Breastfeeding. W: M.D. Smith (red.), *Cultural Encyclopedia of the Breast* (s. 57–61). Lanham Maryland: Rowman & Littlefield.
- Sulik, G., Zierkiewicz, E. (2014a). Breast Cancer Support Groups. W: M.D. Smith (red.), *Cultural Encyclopedia of the Breast* (s. 50–52). Lanham Maryland: Rowman & Littlefield.
- Sulik, G., Zierkiewicz, E. (2014b). Pink Ribbon Campaigns. W: M.D. Smith (red.), *Cultural Encyclopedia of the Breast* (s. 187–190). Lanham Maryland: Rowman & Littlefield.
- Team, V. (2014). Breast Milk, Donation/Banking/Selling. W: M.D. Smith (red.), *Cultural Encyclopedia of the Breast* (s. 66–67). Lanham Maryland: Rowman & Littlefield.
- Yalom, M. (2012). *Historia kobiecych piersi*. Warszawa: Wydawnictwo Zielone Drzewo, Instytut Psychologii Zdrowia PTP.
- Zierkiewicz, E., Wechmann, K. (2013). *Amazonki – moje życie. Historia ruchu kobiet po leczeniu raka piersi z biografią liderki w tle*. Inowrocław: Fundacja Ekspert – Kujawy.